

A POKOL ÚTJA NEM FOLYÓIRATTAL VAN KIKÖVEZVE; ADALÉKOK EGY ESETTANULMÁNYHOZ

Rózsa György

a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának főigazgatója

Rien ne blesse autant que la vérité

(francia mondás: *Semmi nem sért annyira, mint az igazság*)

E közlemény első része némileg módosított változata a *Magyar Tudomány* 1983. 3. számában (p. 219–221.) megjelent *A pokolba vezető út nem folyóirattal van kikövezve* című cikknek, második része pedig – az akadémiai folyóiratrendelések példáján – néhány adalékkal szolgál egy készítenő esettanulmányhoz.

I.

A levegőben van, hogy a nehezülő világgazdasági helyzet és a nemzetközi kapcsolatok szükségessé teszik a munka racionalizálását, ideértve a takarékoságot minden területen, így a tudományban is. Ez vonatkozik a tudomány részeként a tudományos információra is. A tudományos információ egyik legfőbb – ha nem éppen a legfontosabb – hordozója a XIX. sz. óta a *tudományos folyóirat*. Az utóbbi években a Magyar Tudományos Akadémia is nagy figyelmet fordít erre a fontos információhordozóra. A közelmúltban éppen központi folyóirata hasábjain adott hírt az MTA folyóiratkiadásával kapcsolatos állásfoglalásáról („Mérlegen a tudományos folyóirat kiadás”, *Magyar Tudomány*, 1982. 12. sz.). A tudományos folyóiratok hazai kiadása, a tudományos és műszaki fejlesztés általában, a felsőoktatás, nem kevésbé a gazdasági élet ezer szállal kötődik a külföldi folyóiratokhoz. Ezért minden olyan intézkedés, amely a külföldi folyóiratokhoz történő hozzáférést érinti, az előbb említett használók körében a legnagyobb fokú érdeklődést váltja ki.

Így érthető, hogy az 1982 augusztusa óta folyó – a külföldi folyóiratrendelések csökkentését célzó – akció-sorozat a leghevesebb visszhangot váltotta ki az érintettek részéről. A reklamációk tömege érkezett a Művelő-

dési Minisztériumba, különböző kormányzervekhez és a Magyar Tudományos Akadémiához, még a rádió és a napisajtó is hírt adott a csökkentési akcióról illetve visszhangjáról.

A nemzetközi tudományos és információs trendek ismeretében indokolható az az álláspont, hogy az ország külföldi folyóiratellátását racionalizálni lehet, és ebbe belefér a behozott példányszámok bizonyos mértékű csökkentése is. Amit nem szabad hogy károsodás érjen, az a választék. A világon 40–50 ezer közé teszik a tudományos folyóiratok számát, ebből Magyarországra – rendelésre – 12 ezer féle érkezik be, mintegy 80 ezer példányban. E számoknál azonban két korrekció is adódik: az egyik az, hogy külföldi alatt itt kizárólag konvertibilis devizás folyóirat értendő és nem csupán tudományos folyóiratokat takar, hanem tőkés napilapokat, divatújságokat is. A másik korrekció: a rendeléses folyóiratokon kívül az országba – a nemzetközi kiadványcsere útján – többszáz további folyóirat, sorozat, évkönyv kerül be, amelyek ellenértékét nem devizában, hanem hazai kiadványban térítjük meg.

Az eddigi gyakorlat szerint, amely a 70-es évektől volt érvényben, a rendelők – akár közületek, akár magánszemélyek – forintot fizettek be, és megkapták a rendelt folyóiratot deviza-kontingentálás nélkül. Más szóval: akinek forintja volt, az rendelhetett. A közületi, könyvtári rendeléseket, amelyek volumenben a legtekintélyesebbek voltak, csak igen korlátozott mértékben hangolták össze. Ennek okai többrétűek és külön elemzést igényelnek, amelyre most már alighanem sor is fog kerülni a csökkentési akcióval összefüggésben.

Néhány tárcán belül kisebb-nagyobb, bátrabb, de inkább bátortalanabb erőfeszítések történtek a rendelések összehangolása érdekében. Így természetesen jócskán

fordulhattak elő átfedések, presztizs-rendelések, olykor pazarló kiadások is. De itt már meg kell jegyeznem, a párhuzamosságok misztifikálása egyértelműen helytelen. Vannak *szükséges* és *szükségtelen* párhuzamosságok. Egyes esetekben indokolt, hogy ugyanabból a folyóiratból több példány is beérkezzék az országba, mert a használata olyan jellegű (több helyen is szükséges), vannak viszont olyan párhuzamosságok, amelyek kényelmi vagy presztizs-szempontok következményei. Továbbá: nem megalapozott tudományosan az sem, hogy a többpéldányos folyóiratok számát lehet csökkenteni, de a féleségek számát nem. Tudományosan igazolt tény viszont, hogy sok értékes információ kevés számú folyóiratban koncentrálódik, kevés értékes információ pedig nagyon sok folyóirat között szóródik szét (Bradford-törvény). Pl. a *Chemical Abstracts*, az egyik legismertebb, világszerte használt referálólap 12 ezer körüli folyóiratot figyel és dolgoz fel, de az általa relevánsnak minősített információk mintegy 85%-a mindössze kb. 700 folyóiratról származik. Ez az adat is mutatja a releváns információk koncentrációs tendenciáját. Indokolt tehát nem azzal kezdeni egy folyóirat-racionalizációs program vizsgálatát, hogy mi, hová, hány példányban jár, és törölni a többes példányokat, hanem megvizsgálni az országba járó külföldi folyóiratok struktúráját *relevancia* szempontjából. Sor kerülhet egy ilyen vizsgálat következményeként a jelenlegi 12 ezres rendelési volumen csökkentésére, meghagyva azonban olyan párhuzamosságokat, amelyeket a használók – a megítélésre egyedül illetékesek – szükségesnek tartanak. Van azonban a *volumen* és a *struktúra* kérdéskörével kapcsolatban még fontosabb tényező is. Ez pedig a *választékbővítés*. A választékbővítés nem a jelenlegi 12 ezres rendelési állomány mechanikus számszerű növelését jelenti, hanem azt, hogy olyan új kutatási irányzatokat képviselő új folyóiratok kerüljenek be az országba, amelyeket eddig – akár forint-, akár devizakorlátozás miatt – nem lehetett behozni. Ilyen folyóiratok tucatjával vannak, és mind a kutatás, mind a gazdasági élet kárát látja annak, ha ezek nem érkeznek be az országba.

A releváns információkat hordozó folyóiratállomány meghatározása után kerülhet sor egy olyan tárcaközi megállapodásra, amely most már a beérkező folyóiratok elosztására vonatkozna. Ezt az elosztási rendet megfelelő szakmai előkészítés után a legfontosabb érdekelt használók bevonásával lehetne kidolgozni. Figyelemmel kell lenni a folyóiratok elosztásakor a nagy gyűjtemények folyamatos, szerves építésére (nem szabad megszakítani pl. az évtizede járó fontos folyóiratokat egy-egy gyűjteményben), a szolgáltatási lehetőségekre (szakembergárda, telex, reprográfia stb.), a regionális szempontokra. Nagyjából ilyesféle volna egy hosszú távra is tekintő, tudományos megalapozottságú külföldi folyóiratellátási program „menetrend”-je.

Ami történt azonban, az jöllehet figyelembe vette – ha rendkívül korlátozottan is – az előzőekben vázolt menetrend bizonyos elemeit, de lényegét tekintve kifejezetten *adminisztratív* intézkedés volt. Tudományos kérdéseket pedig kizárólag adminisztratív módszerekkel nem lehet megoldani. A legfőbb használókkal, a különféle tudományágak és könyvtárak képviselőivel való konzultáció nélkül történtek a folyóirat-törlések, így többek között sem az Akadémia, sem az OMFB, de még a Művelődési Minisztérium tanácsadó testülete, az Országos Könyvtárügyi Tanács elnökségének véleményét sem kérték ki. Az első menetben a törléseket rábízták a rendelőkre, majd ezt követően egy, a Művelődési Minisztérium égisze alatt működő, szakértő bizottságnak nevezett csoport központilag döntött a rendelések sorsáról. Ez a zártkörű és visszacsatolást nélkülöző eljárás magyarázza a *hibás és káros döntések sokaságát*, de a történetek és történések mechanizmusának taglalása már egy pamflet megírására vezetne, és ez nem egy tudományos folyóirat hasábjaira való. A Művelődési Minisztérium minden bizonnyal megtalálja majd a történetek elemzésének és az érdekeltek tájékoztatásának a módját.

Ami érdekes most már, az a 83-as rendeletek lehetséges korrekciója, amelyre vonatkozóan a Művelődési Minisztérium a leginkább érdekelt főhatóságok bevonásával már tett kezdeményező lépéseket, és talán még fontosabb az 1984. évi rendeletek előkészítése, ill. a tanulságok levonásával egy hosszabb lejáratú szakirodalmi ellátási terv kidolgozása. Van azonban rendkívül *pozitív következménye* és tanulsága is a fentebb vázolt akciónak, ez pedig az, hogy a külföldi folyóiratellátás ésszerűsítését, összehangolását sokkal komolyabban kell venni, amint ez eddig történt, továbbá, hogy általában a tudományos információ problematikáját végképp be kell illeszteni a tudománypolitikába, ennek az összes konzekvenciájával. Van még egy harmadik következmény is, amely azonnali pozitívum, nevezetesen: a tartalomjegyzékek és cikkmásolatok gyorsabb hozzáférhetősége érdekében lehetővé válik a könyvtárak gyorsmásoló kapacitásának jelentős növelése.

Legfontosabb tanulság azonban mégis az, hogy a *szakmailag érdekeltek nélkül a szakirodalmi ellátás semmilyen kérdését nem lehet megoldani*. Az érdekeltek mellőzése ilyenfajta akcióban nemcsak káros a tudományos és gazdasági munkában, hanem frusztrálja is a kutatókat, könyvtárosokat és általában az abban érintetteket. Célszerű volna, hogy a *tudományos információ érdemi kérdéseit ott kezeljék, ahol a megfelelő tudományterületekét*.

Kétségtelen, hogy vannak dolgok az életben, amelyeket csak rosszul, még rosszabbul, nagyon rosszul, vagy egyenesen katasztrófálisan lehet elintézni. Hogy írásunk első részét ne egyértelműen sötét kicsengéssel fejezzük be, ismerjük el, hogy a rendeléseket csökkentő akciót – mivel az mindenképpen érdekeket sért – igazán jól

semmiképpen nem lehetett volna végrehajtani. „Videant consules”.*

II.

Nem kívánom az e közlemény első részében elmondottakat kibővíteni, még kevésbé ismétlésekbe bocsátkozni. Illusztrációként azonban egy készítenő esettanulmányhoz (vagy tanulmányokhoz), néhány adalékkal szolgálók az akadémiai folyóiratrendelések példáján. Példaként azért sem alkalmas az MTA folyóiratbázisa (központi és intézeti könyvtárak együttese), minthogy alighanem ez az ország *legnagyobb és legváltozatosabb tudományos folyóiratgyűjteménye*. E gyűjtemény középpontjában pedig az MTA Könyvtára (MTAK) áll, a maga több mint 150 éves múltjával, több mint 15 ezer címet tartalmazó tudományos folyóiratrával, 5 ezer kurrens időszaki kiadványával, hosszú évtizedekre visszanyúló folyóiratsorozataival, évi százezres cikkmásolat-szolgáltatásával.

Papírforma szerint, és a szakértő bizottságnak nevezett csoport itt-ott elhangzott bizonytalan törlési ismérvei** szerint ezt a gyűjteményt messzemenően „kímélni” kellett volna. Más szóval, az ország egyik legjelentősebb folyóiratát – ha nem éppen a legjelentősebbet – az átlag alatt kellett volna rostálni. Sok vonatkozásban ez áll az intézeti gyűjteményekre is, egyfelől gyűjteményeik és szolgáltatásaik értéke miatt, mint pl. a Szegedi Biológiai Központ (SZBK) Könyvtára, másfelől az ott folytatott kutatómunka sajátosságai miatt, mint pl. a debreceni Atommag Kutató Intézet (ATOMKI) Könyvtára. Szóban el is hangzott olyasmiről, hogy mindezekre tekintettel lesznek a törléseknél. Nem így történt, sőt. A legtöbb kár talán az akadémiai folyóiratgyűjteményt érte.

Vegyük előbb az *MTA Könyvtárát*. 1983-ra kettő híján 400 devizás rendelést továbbított a Könyvtár, 2 400 000 Ft értékben. A júliusi sztornózási akcióban 22 folyóiratról mondott le a Könyvtár, közel 500 ezer Ft értékben, ami 20%-os értékcsökkentés volt. A szakér-

tőnek nevezett bizottság „felülvizsgálata” nyomán ez a csökkentési arány *45%-ra emelkedett* (1,1 millió értékben). A törölt folyóiratok között szerepeltek:

Journal of the Chemical Society

1(1849)–125(1924) és 1950-től teljes, naponta használt;

Physical Review A–D

77(1950)-től teljes, a leghasználtabb;

Philosophical Magazine A–B és Advances in Physics

1(1798)–1914, 37(1946)-tól teljes, egyike a leghasználtabbaknak;

Helvetica Physica Acta

1(1928)-tól teljes, erős xerox és helybenolvasási használat;

Literary Review

3(1959)-től teljes, unikális (csak a MTAK-nál);

Folia Phoniatica

2(1950)-től teljes, sokat használt.

És így tovább, lehetne a sort folytatni más, legalább 30–50 éve járó és erősen használt folyóiratokkal.

Olyan vitába nem kívánok bonyolódni sem az MTAK, sem az intézeti könyvtárak esetében, hogy a törölt folyóiratok *miért az MTA-nál* kerültek erre a sorsra, hol hagyták meg őket, mik voltak a kritériumai a lokalizációnak. Ennek azért nincs értelme, mivel az MTAK-ot sem mint nagykönyvtárt, sem mint hálózati központot nem kérdezték meg a folyóiratok használatáról, az előfizetés indokoltságáról, az anciennitásról stb. Feltehető, hogy más könyvtárakat sem, akkor pedig *milyen alapon történtek a döntések*, hogy itt meghagyjuk, ott nem?

De lássuk az *MTA intézeti könyvtári törléseket*. A hálózatban összesen megrendeltek (kerekítve) 3400 folyóiratcímet, ebből végül 2400 maradt meg, *28%-kal csökkent a címek száma*, míg a *forintköltség 27%-kal*. Néhány példa:

az Izotóp Intézetben a címek 50%-át, forintértékben 66%-ot csökkentettek;

a Műszaki Fizikai Kutató Intézetben a megfelelő csökkentési arány 40% és 41%;

a Számítástechnikai és Automatizálási Kutató Intézet (SZTAKI) két könyvtárában 37% és 45% (Victor Hugó u.) ill. 35% és 43% (Kende u.);

az Enzimológiai (volt Biokémiai) Intézetben 47% és 45%;

az Állam és Jogtudományi Intézetben 48% és 52%;

a Szociológiai Intézetben 48% és 49%;

a Néprajzi Kutató Csoportnál 35% és 16%;

a Régészeti Intézetben 35% és 32%.

Az intézeti könyvtáraknál is lehetne e sort folytatni, és néhány esetben a magas százalékarányokkal szembeállítani a feltűnően alacsonyakat, és megkérdőjelezni ezek megalapozottságát, de valóban csak adalékokról van szó, ahhoz pedig elegendőnek tűnnek a feltüntetett adatok.

A majdani akadémiai esettanulmányhoz *bőséges szöveges elemzés* is rendelkezésre áll az MTAK irattárában.

* A cikk megírása óta eltelt időszakban a Művelődési Minisztérium tárcaközi bizottságot hozott létre, illetőleg konzultációkat szervezett a legkirívóbb – még így is tömeges – hibák korrigálásának lehetőségére és az 1984. évi rendelkezések mechanizmusának kidolgozására. A tanulságok levonása elkezdődött.

** Időközben, e cikk kéziratának beérkezése után jelent meg SÁRDY PÉTER: *Egy népszerűtlen döntés születéséről* c. írása, amely ismerteti a bizottság törlési szempontjait (TMT, 30. köt. 3. sz. 1983. p. 100–101.) – *A szerk.*

Ezekben az ország vezető kutatói konkrétan vizsgálják az intézetüket és a kutatást ért károkat, és javasolnak korrekciókat. *Mindenki megértette az ésszerűsítést és takarékoságot, csak az alkalmazott módszereket kifogásolták.* Több javaslat futott be lemondásokat felajánlva, de megtartani kívánt tételekkel.

Zárszóként ezen „adalékok”-hoz még csak annyit, hogy az MTA vezetősége az információhordozó folyóiratok jelentőségére való tekintettel az amúgy is szűkös műszerkeretéből jelentős összegű devizát csoportosított át folyóiratelőfizetésre a leges-legszükségesebb korrekciók elvégzésére. Mintegy 180 folyóiraatra ment ki póttrendelés.

*

A cikk megírása utáni korrekciós fejlemény, igazolva egyben, hogy a kitűzött cél, a takarékoság nem istencsapás, és lehet változtatni az elhatározásokon: az illetékes szervek több milliót bocsájtanak pótlólag a tárcák rendelkezésére a legkiáltóbb hiányok fedezésére.

*RÓZSA György: A pokol útja
nem folyóirattal van kikövezve;
adalékok egy esettanulmányhoz*

A szerző – egyetértve a devizás folyóiratrendelések ésszerűsítésével – cikkének első részében esszé-szerűen, második részében pedig adatszerűen bírálja az 1983. évi folyóiratrendelések felülvizsgálatának módját és a folyóiratok szakszerűtlen rostálását.

* * *

*RÓZSA, Gy.: The way to hell is not
paved with journals; Contribution
to a case study*

Acknowledging the need for a more reasonable journal acquisition policy, the author criticizes the non-professional supervision and selection of the 1983 journal orders. The first part of the article is written in the form of an essay, while the second is based on data reflecting the case of the Library of the Hungarian Academy of Sciences.

* * *

РОЖА Дь.: Дорога в ад вымощена не журналами; данные к одному исследованию

Автор, согласившись с рационализацией подписки на зарубежные журналы за конвертируемую валюту, в первой части своей статьи в форме очерка, во второй части на основании данных дает критическую оценку методов контроля подписки на журналы на 1983 год, а также их неумелого выбора.

* * *

*RÓZSA, Gy.: Der Weg zur Hölle ist nicht
mit Zeitschriften gepflastert;
Beiträge zu einem Einzelfallstudium*

Der Autor kritisiert im ersten Teil des Artikels in Form eines Essays, im zweiten Teil mit datenmäßiger Erfassung die Art und Weise der Überprüfung der Zeitschriftenbestellungen für das Jahr 1983, sowie die unfachgemässe Ausscheidung gewisser Zeitschriften, wobei er die Zweckmässigkeit einer Rationalisierung der Bestellungen der Zeitschriften für Devisen anerkennt.

* * *

Helyesbítés

Lapunk 1983. 1–2. számának „altera pars” rovatában dr. Tóth Gyula írása *Habent sua fata bibliothecarum* címen jelent meg, a helyes latin cím azonban így hangzik: *Habent sua fata bibliothecae*. A tévedésért elnézést kérünk.

A szerkesztőség